

مدیریت در دانشگاه اسلامی ۲ / سال اول، شماره ۲ / تابستان ۱۳۹۱

Management in Islamic University, 2012 (Summer) 2, Vol. 1, No.2

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های اسلامی سطح جهان^ک

حمزه خواستار^۱

امیر اعظمی^۲

مجتبی امیری^۳

عیسی نیازی^۴

چکیده

هدف: هدف از این مقاله ترسیم مختصات مفهومی الگویی از سیستم آموزشی در دانشگاه اسلامی است که مبتنی بر ایجاد فضای خلاقیت و نوآوری در این دسته از دانشگاه‌ها است. در واقع مقاله حاضر، به بحث در مورد الگویی از سیستم آموزشی در دانشگاه اسلامی می‌پردازد که بر نقش استعدادها و توانایی‌های بالقوه دانش پژوهان تکیه داشته و در راستای تحقق جامعه دانایی محور، به بالفعل کردن این استعدادها می‌پردازد. **روش:** روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش تحلیل محتوا است. **یافته‌ها:** با بهره‌گیری از این روش و تحلیل داده‌های تحقیق در مطالعه کنونی، ابعاد یک سند راهبردی مناسب برای "دانشگاه اسلامی" که مبین نظام رشد استعدادها بوده و بر اهمیت و نقش خلاقیت و نوآوری تأکید دارد ارائه شده است. **نتیجه‌گیری:** چشم‌اندازها و اسناد راهبردی دانشگاه به عنوان ایده‌هایی هستند که درون دانشگاه‌ها به واقعیت تبدیل می‌شوند. مدیران و مسئولان دانشگاه‌ها، در هنگام تدوین این اسناد باید دقت کافی را در این زمینه داشته باشند که آنچه هم اکنون به عنوان افق دانشگاه تدوین و منتشر می‌گردد زمانی به واقعیتی اجتماعی بدل خواهد شد. تساهل آگاهانه یا ناخودآگاه در تدوین چشم‌انداز و سند راهبردی دانشگاه اسلامی، ممکن است مسائل و مشکلاتی را فراروی آن قرار دهد. از این رو، هنگام تدوین اسناد راهبردی دانشگاه‌ها، باید به دقت ساخت زبانی و الگوهای ساختاری مورد توصیه و تأکید آن‌ها، با رویکردی آینده‌پژوهانه مورد مذاقه قرار گیرد.

واژگان کلیدی: دانشگاه اسلامی، خلاقیت، مطالعه تطبیقی، تحلیل محتوا، اسناد راهبردی.

ک: دریافت مقاله: ۹۰/۰۲/۰۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۰/۰۶/۱۹

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری در بخش عمومی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) / آدرس: تهران، خیابان کارگر شمالی، کوی دانشگاه تهران، ساختمان

غدیر دو، واحد ۲۱۹ / نمابر: ۰۲۱-۸۹۷۳۳۸۰ / Email: khastar@ut.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد مدیریت دولتی دانشگاه تهران / Email: amiraazami@alumni.ut.ac.ir

۳. دکترای مدیریت؛ استادیار دانشگاه تهران / Email: mamiry@ut.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری آینده پژوهی دانشگاه تهران / Email: e.niazi@umz.ac.ir

▪ مقدمه و بیان مسأله

در عصر حاضر نهاد آموزش عالی با تمام اجزاء جوامع بشری ارتباط دارد. آموزش عالی و دانشگاه‌ها در فرایند جهانی شدن به لحاظ تأثیر بر فراگردهای توسعه آموزش، پژوهش، فرهنگ و اقتصاد از نقش بسیار مهمی برخوردارند. از این رو، از دانشگاه‌ها می‌توان به مثابه یک نهاد بین‌المللی فعال و اثرگذار یاد کرد. نظام‌های آموزش عالی، مهم‌ترین ابزار برای تعامل با فراگردها و تغییرات متنوع جهانی به شمار می‌روند، از این رو اکثر کشورهای توسعه‌یافته در زمینه چشم‌انداز آموزش عالی خود، دارای طرح‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌های ساختاری و جامعی هستند.

هم اکنون در نظام‌های آموزش عالی بر نقش خلاقیت و نوآوری به مثابه یک مزیت رقابتی پایدار تأکید می‌شود. در واقع یکی از هدف‌های مهم دانشگاه‌ها در محیط پرتلاطم و متغیر کنونی، آموختن شیوه‌های خلاقیت و نوآوری است (زارعی، ۱۳۷۳، ص ۶۴). دانشگاه‌ها باید به گونه‌ای مدیریت و رهبری شوند که نوآوری به عنوان یک فرهنگ و بخش طبیعی فعالیت‌های روزانه درآید. بسیاری از مؤسسات آموزش عالی فاقد یک چارچوب سیستماتیک هستند که به آن‌ها اجازه بدهد به طور موثری تغییرات را مدیریت و نوآوری را تشویق کرده، به نتایج مثبت و رو به افزایش حاصل از تلاش‌های خود دست یابند (Furst-Bowe and Bauer, 2007). در حالیکه دانشگاه‌های موفق؛ دانشگاه‌هایی هستند که دانش‌پژوهان آن همواره در یک رقابت پویا به دنبال نوآوری و خلاقیت باشند و تفکر در آن‌ها به صورت یک عادت و وظیفه دانشگاهی تلقی گردد. در این صورت با نهادینه شدن خلاقیت و تولید فکر و اندیشه نو؛ دانشگاه تبدیل به یک سازمان خلاق، نوآور و شکوفامی‌گردد و حاصل آن هم افزایشی در نوآوری است.

بررسی و تحقیق در زمینه دانشگاه اسلامی و ویژگی‌های آن، موضوع تحلیل و مطالعه در سال‌های اخیر بوده است. به کارگیری اصطلاح دانشگاه اسلامی بر اساس این منطبق قرار دارد که دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی که در جوامع اسلامی تاسیس می‌شوند، الزاماً باید از نوعی هم‌شکلی با جوامع خود برخوردار باشند. این هم‌شکلی می‌تواند در قالب ابعاد قابل مشاهده مانند ساختارهای سازمانی و سبک تصمیم‌گیری، و یا مسائل زیربنایی و غیرقابل مشاهده مانند فلسفه آموزش و پرورش باشد.

در تحقیق حاضر، اسناد راهبردی دانشگاه‌های اسلامی (مأموریت، چشم‌انداز و راهبردها) به عنوان یکی از ابعاد اصلی نهاد دانشگاه در جامعه کنونی مورد بررسی قرار می‌گیرد. سؤال اصلی تحقیق کنونی این است که "یک دانشگاه اسلامی برای تقویت و حفظ خلاقیت و نوآوری باید از چه ویژگی‌هایی برخوردار باشد؟"

برای پاسخ دادن به سؤال اصلی، تحقیق بایستی به سه سؤال فرعی پاسخ داده شود:

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۹۵

۱. جایگاه خلاقیت و نوآوری در مأموریت‌های دانشگاه‌های اسلامی چگونه است؟
  ۲. دانشگاه‌های اسلامی تا چه حدی در چشم‌اندازهای خود به خلاقیت و نوآوری توجه داشته‌اند؟
  ۳. راهبردهای مورد استفاده دانشگاه اسلامی تا چه حدی خلاقیت و نوآوری را توسعه می‌دهد؟
- پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای اسناد راهبردی دانشگاه‌های اسلامی در سطح جهانی انجام می‌گیرد. برای پاسخ دادن به سؤال پژوهش، در بخش بررسی ادبیات تحقیق ضمن مرور ادبیات علمی درباره خلاقیت و نوآوری و جایگاه آن در آموزش عالی، در مورد چشم‌اندازهای دانشگاهی بحث و بررسی انجام می‌گیرد. سپس اسناد راهبردی هشت دانشگاه اسلامی معتبر جهان بررسی و تحلیل محتوا شده، با استفاده از یافته‌های این تحلیل جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی و پژوهشی دانشگاه‌های اسلامی مورد بحث قرار می‌گیرد. نهایتاً پس از ترسیم وضعیت کنونی خلاقیت و نوآوری در دانشگاه‌های اسلامی سطح جهان، ابعاد مطلوب یک سند راهبردی دانشگاه اسلامی که بر خلاقیت و نوآوری تأکید می‌کند ارائه می‌شود.

▪ جایگاه دانشگاه در جامعه نوین

دانش و دانشگاه از نظر ماهوی دارای زمینه‌های فرهنگی و تاریخی خاص خود هستند و با موقعیت‌های مادی یا اجتماعی و حقایق متفاوتی قرین می‌باشند. دانش، خودکفا و بازتابی است، یعنی ما در مقام فهم رویدادهای جهان اطراف خود، نه تنها آن رویدادها را در ارتباط با یکدیگر، بلکه در ارتباط با خودمان می‌فهمیم. در واقع، ارائه گفته‌ها یا گزاره‌های عمومی و جهان شمول در مورد ویژگی سازمان‌ها یا سبک‌های مدیریت بی‌معنا هستند. دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی نیز به عنوان نوعی سازمان اجتماعی که کارکردهای اجتماعی خاص خود را دارند، از این قاعده مستثنی نمی‌باشند.

آموزشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی به مثابه یک نهاد اجتماعی همواره از جایگاه خاصی در جوامع انسانی برخوردار بوده‌اند، هستند و خواهند بود (Rinne, 2000: 140). نقش آموزش عالی در آستانه اقتصاد دانشی هم‌چون آموزش ابتدایی در آستانه اقتصاد کشاورزی و آموزش دبیرستانی در آستانه اقتصاد صنعتی است. امروزه نهاد‌های سیاست‌گذار در بسیاری از کشورهای جهان، دانشگاه‌ها را به منزله قلب اقتصاد دانش در نظر می‌گیرند (Fumi, 2005: 3). بدین ترتیب، اقتصاد مبتنی بر دانش در خط مقدم تعاملات جهانی قرار دارد و به نظر می‌رسد که بر اساس روندهای کنونی، بیش‌ترین توجه آن‌ها به فناوری‌های نوین و به خصوص اطلاعات و ارتباطات بیوتکنولوژیک معطوف خواهد شد. در این بین، قواعد جهانی شدن

همچون آزادسازی، خصوصی سازی و حقوق سخت گیرانه مالکیت معنوی، رقم‌زننده نحوه کنترل و بهره برداری از این فناوری خواهد بود (باقریان، ۱۳۸۲: ۱۷).

هم‌اکنون محیط‌هایی که آموزش عالی در آن حضور دارد، به طور قابل ملاحظه‌ای جهت پاسخ به تقاضاهای جدید، بازارهای جدید، و تغییر نیازهای مشتریان در حال تحول هستند. آموزش از راه دور در بسیاری از کشورها با سیستم موجود ادغام شده است. نهادهایی که به شکل متداول به ارائه خدمات آموزشی می‌پرداختند، اکنون به آموزش از راه دور روی آورده‌اند. دانشگاه‌ها هم اکنون با سرعت بسیار در حال جذب دانشجویان بین‌المللی و شریک شدن در طرح‌های بین دانشگاهی هستند و عزم خود را برای پیوستن به فراگرد جهانی شدن جزم کرده‌اند. به طور روزمره دانشجویان، اعضاء هیئت علمی و برنامه‌های درسی بین مؤسسات انتقال یافته و مبادله می‌شوند (Guri-Rosenblit, 2001: 489).

مدرسان دانشگاه در آینده کمتر به تامین اطلاعات می‌پردازند و بیشتر در نقش مشوق‌ها و مفسرانی ظاهر خواهند شد که مسئولیت‌شان توسعه محیط و ایجاد درک عمیق در یک حوزه علمی است (Scholte, 2000: 199). آموزش، پژوهش، و خدمات اجتماعی، سه رسالت اصلی و بنیادی دانشگاه‌ها است که باید به طور جدی به آن‌ها توجه شود. از یک طرف، دانشگاه‌ها باید با دقت بیشتری به دیدگاه‌های جامعه توجه نمایند تا نیازها و انتظارات در حال تغییرشان و نیز نگرش آن‌ها به آموزش عالی را با توجه به عوامل و نیروهای تغییر درک کنند. از طرف دیگر، دانشگاه‌ها باید اشتیاق بیشتری برای مشارکت با صنعت، دولت، و سایر مؤسسات آموزش عالی از خود نشان دهند و یا حتی در این کار رهبری را بر عهده گیرند (Golam, 2002: 50).

در شرایط کنونی، انتظارات هیات علمی و دانشجویان، در اثر تحولات جهانی و توسعه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و افزایش مرادفات علمی، افزایش یافته است. آن‌ها می‌خواهند در مراکزی فعالیت و تحصیل نمایند که به رشد و شکوفایی مهارت‌های آنان برای بقا و موفقیت در دنیای نوین کمک کند. این مهم، مستلزم طراحی ساختارهایی هوشمند برای آموزش عالی و دانشگاه‌هاست؛ ساختارهایی که بتوانند ضمن مرادده مناسب با دانشجویان و هیات علمی و نیز تعامل با سیستم جهانی شده، هویت و انسجام اجتماعی متناسب با فرهنگ بومی خود را به خوبی حفظ نموده، در عین حال، در جهت الگوسازی از سیستم آموزش عالی مطلوب خویش حرکت نمایند. فراهم آوردن فضای رشد جامع دانشجویان در دانشگاه اسلامی -تعلیم و تزکیه توامان- مهم‌ترین وظیفه مدیران دانشی است و انجام این رسالت است که مبنای رشد و توسعه جامعه اسلامی را فراهم خواهد آورد. فرآیندها و محرک‌های اساسی شناسایی شده در تحولات درون دانشگاه‌ها در قرن بیست و یکم عبارتند از: الف) در این قرن نسبت به دهه‌های قبلی، دانشگاه‌ها بیش‌تر به تحقیق و توسعه و برنامه‌های پژوهشی تمایل داشته؛ اقتصاد و کشورها و در پی آن دولت‌ها، از آن بهره بسیار خواهند برد.

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۹۷

ب) به خاطر تغییرات و پیشرفت‌های بسیار شدید تکنولوژی در قرن حاضر، دانشگاه‌ها نیاز دارند تا زود به زود تغییراتی را در ساختارها و نحوه آموزش به دانشجویان به کار گیرند. به علاوه، دانشگاه‌ها برای تأمین نیروی مورد نیاز و پرورش یافته صنعت، نیاز به روزآمد کردن دانش‌های دانش‌آموزی دارند که قرار است به آن‌ها آموزش داده شود.

ج) در جوامع مدرن آموزش‌های ثانویه عموماً و دانشگاه‌ها خصوصاً به شدت به دنبال جلب دانشجویان نخبه از سراسر کشور و یا حتی کشورهای دیگر هستند.

د) نیاز به یادگیری نحوه کسب و کار برای دانشجویان و یا کارآموزان و دادن اطلاعات مناسب و به روز به آن‌ها، از ضروریات تغییر در دانشگاه‌ها در عصر حاضر می‌باشد. (Tadmor, 2006: 289)

در برابر این نیروها برای تغییر شرایط موجود، دانشگاه‌ها ناگزیر از اعمال مجموعه‌ای از تغییرات عمده و اساسی در خود می‌باشند. به اعتقاد پیتز دراکر، قریب سه دهه بعد دانشگاه‌های بزرگ و مؤسسات بزرگ و عریض و طویل کنونی تبدیل به آثار باستانی شده و دیگر بقا نخواهند یافت. (Tadmor, 2006: 289).

بنابراین بسیار مهم است که دانشجویان و سایر مسئولان دانشگاه درک روشنی از میزان و سرعت تغییرات موجود در کشورشان داشته باشند؛ به علاوه، آن‌ها باید باور داشته باشند که پژوهش و دارا بودن کیفیت در ارائه خدمات آموزشی نسبت به رقبا برای موفقیت آینده‌شان حائز اهمیت بسیاری است (Pratt et al., 1999: 49). برای تغییر شکل دانشگاه‌ها از حالت کنونی به دانشگاه‌ها به عنوان مراکز تحقیق و پژوهش، زمان و سرمایه‌گذاری زیادی مورد نیاز بوده و دانشگاه‌ها نیازمند برنامه‌ریزی منسجم و درازمدتی برای مواجهه با این تغییرات می‌باشند. یکی از موارد مهم این است که پرورش خلاقیت‌ها و سرمایه‌گذاری بر روی آن‌ها و هم چنین حمایت از نوآوری‌ها نیز باید در سرلوحه امور دانشگاه‌ها قرار گیرد (Tadmor, 2006: 288).

■ اهمیت توسعه خلاقیت و نوآوری در دانشگاه‌ها

اگر شرکت، گروه یا سازمانی در جهت افزایش سطح نوآوری خود گام برندارد، یعنی اگر امکانات درست (فرهنگ درست سازمانی) را فراهم نسازد یا اعضای خود را در فرایندهای خلاق فردی و گروهی درست و مناسب آموزش ندهد، یا اگر سطح خلاقیت فردی و گروهی اعضای خود را توسعه ندهد، قادر نخواهد بود از عهده تحولات محیط برآید.

نقش دانشگاه‌ها در جامعه دانشی، در پرتو ایجاد سیستم‌های آموزشی و پژوهشی جدید آزمون می‌شود (Fumi, 2005: 1). انتخاب پژوهش‌های اساسی و پایه‌ای که سهم بسیاری در ایجاد نوآوری دارند و بررسی و کاوش آن‌ها، باعث ارتقای سطح پیشرفت نسبی یک کشور در مقایسه با کشورهای دیگر شده و

آن کشور هم در دستیابی به بازارهای تجاری در سطح بین‌المللی و جهانی، و هم در ایجاد اشتغال داخلی، به برتری دست پیدا خواهد کرد (Allport, 2000: 41).

بر مبنای تعامل بین تولیدکنندگان تحقیقات و پژوهش‌ها، و استفاده‌کنندگان از نتایج این تحقیقات، سیستم نوآوری ملی^۱ قرار دارد. این تعامل در بستر قوانین و مقررات دولتی امکان‌پذیر است (Coaldrake, 2000: 12). نقش دولت‌ها عبارت است از: سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف تحقیق و توسعه، و کمک به دانشگاه‌ها برای ارائه تحقیقات بهتر و گسترش خلاقیت در بین کارکنان سازمان‌ها. این نقش دولت برای جامعه بسیار حیاتی به نظر می‌رسد (Allport, 2000: 40). اتخاذ دیدگاهی نظام‌مند، نه تنها چهارچوبی برای تائید تحقیقات دانشگاهی فراهم می‌آورد، بلکه بر اهمیت روش‌های تعامل بین دانشگاه با صنعت یا دیگر کاربران این گونه تحقیقات نیز تاکید دارد. به علاوه، این دیدگاه، الگوی مناسبی برای تعیین نحوه مداخله دولت جهت تشویق تحقیق و توسعه در جامعه، و تحریک تعاملات موثر فراهم می‌کند (Coaldrake, 2000: 12). ضرورت این امر زمانی نمایان است که بدانیم امروزه ساختار بروکراتیک ویژه دانشگاه‌ها از لحاظ ماهیت بسیار مستعد تعارض، به جای نوآوری یا تشریک مساعی است. این ساختارهای بروکراتیک گرایش به سرکوب کردن ایده‌ها و مفاهیم جدید را دارند، بنابراین نیازمند مدیریت و رهبری قوی و رویکردهای سیستماتیک است که مقاومت و ایستادگی نیروهای بوروکراتیک را در برابر ایده‌های جدید خنثی کند. (Furst-Bowe and Bauer, 2007)

در پارادایم سنتی، دانشگاه به صورت یک نهاد فرهنگی فرض می‌شد که مستقل از دولت و نیازهای عمومی عمل می‌کند، و فلسفه وجودی آن توسعه دانش جهانی است که ضرورتاً با واقعیت روزمره زندگی ارتباط چندانی ندارد. اما بعد از دهه ۱۹۷۰، با ظهور پدیده‌هایی چون «انفجار دانش»، ظهور «تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی»، ظهور «جامعه دانش محور» و بروز مجموعه‌ای گسترده و بی‌شمار از تحولات اجتماعی دیگر (در ساختارهای اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی جامعه نوین)، جامعه انسانی وارد مرحله تازه پساصنعتی و فرانوگرایی شد، و از آن زمان تاکنون، در جهان نظم جدیدی در شرف تحقق و تکوین بوده است. در شرایط جدید، دانشگاه‌ها در حال تبدیل شدن به مؤسسات خدمات عمومی هستند، و نهاد دانشگاه، دوره‌ای انتقالی را پشت سر می‌گذارد. در این مرحله جدید، بسیاری از ارزش‌های گذشته اعتبار خود را از دست می‌دهند و ارزش‌های تازه‌ای جایگزین آن‌ها می‌شوند.

امروزه دانشگاه‌ها برای کسب و حفظ موفقیت، باید میزان توجه به تحقیقات را افزایش داده و همواره برای ایجاد روابط نزدیک با صنعت مربوط در تلاش و تکاپو باشند. داشتن مدیریتی واحد و یکپارچه در دانشگاه‌ها که بر فرآیند پژوهش یا پژوهش محوری تاکید نماید، و نیز رهبری عمیق در بین کارکنان، محققان و

1. National Innovation System

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۹۹

سایر دانشجویان در دانشگاه‌ها از اهمیت فراوانی برخوردار است. یک شیوه برای ایجاد نوآوری این است که از آن راه، رئیس دانشگاه با گروهی از مشاوران کار می‌کند و به همین گونه معاونین ارشد دانشگاه به شکل تیم‌های مدیریتی با یکدیگر کار می‌کنند. رؤسا، معاونان و سرپرستان در محیط‌های دانشگاهی نوآور، نمی‌توانند تصمیم را به صورت یک جانبه اخذ کنند، بلکه آن‌ها با کمک دیگر اعضای تیم‌های رهبری و مدیریتی از قبیل اعضای هیئت علمی و کارکنان دانشگاه در فرایند برنامه ریزی، تصمیم‌گیری و تخصیص منابع مشارکت می‌کنند. (Furst-Bowe and Bauer, 2007). در کشورهای در حال توسعه می‌توان امیدوار بود که دانشگاه‌ها همچون تسهیل‌گر عمل کرده، بخش‌های فناوری و صنعت را به سوی تولید خلاقانه و نوآورانه رهنمون نمایند (Bigliardi, 2006, 490).

دانشگاه‌ها در جهان معاصر بایستی توسط افراد حرفه‌ای و متخصص اداره شوند که هدفشان افزایش ثروت جامعه از طریق ترغیب و ارتقا فرهنگ نوآوری و رقابت‌پذیری در کسب و کارهای مرتبط با نهادهای دانش-محور است. در چشم انداز جدید، دانشگاه نوعی کسب و کار است که به اقدامات نوآورانه و ابتکاری می‌پردازد و هدف اصلی آن ترغیب و حمایت از آغاز فعالیت کسب و کارهای نوآورانه و فناوری محور دارای سرعت رشد بالاست. این کار از طریق فراهم نمودن زیرساخت‌ها و خدماتی چون توسعه ارتباطات و همکاری با سازمان‌های مسوول توسعه اقتصادی انجام می‌شود. اکنون این باور که دانشگاه‌ها می‌توانند محیطی را برای کسب و کارهای جوان فراهم کرده و بدین ترتیب فراگرد بسط و توسعه روزافزون شرکت‌های صنعتی را هدایت کنند، برای سیاست‌گذاران اقتصادی جامعه بسیار برانگیزاننده است (Chan, 2005 1215).

امروزه دانشگاه‌هایی که به صورت موفقیت آمیزی توانسته‌اند نوآوری‌ها و تغییرات را مدیریت کنند، به طور کلی چهار عامل عمده در آن‌ها نقش داشته‌اند: تعهد و حمایت مداوم رهبران و مدیران ارشد دانشگاه، شیوه‌های برنامه ریزی سیستماتیک و سازمان یافته، فرایندهای مشارکتی و حساب شده و ارتباطات چندسویه و اثربخش (Furst-Bowe and Bauer, 2007). در واقع دیگر دانشگاه‌ها را نمی‌توان به عنوان مکانی برای مطالعه دور از حوزه تولید و اجرا در نظر گرفت، بلکه بایستی مقدمات گذار به مرحله پیوند با عمل را در دانشگاه ایجاد نمود (Hofsten & Lindelof, 2003, 51).

دانشگاه‌ها در جهان پر از رقابت کنونی که خلاقیت و نوآوری را به عنوان مزیت رقابتی پایدار مطرح می‌کند؛ می‌توانند به نهالستان نوآوری^۱ مبدل شوند. این کار از طریق ارائه خدمات توأم با ارزش افزوده به ذی‌نفعان و کسب و کارهای دانش محور انجام می‌گیرد.

1- Seedbeds for Innovation

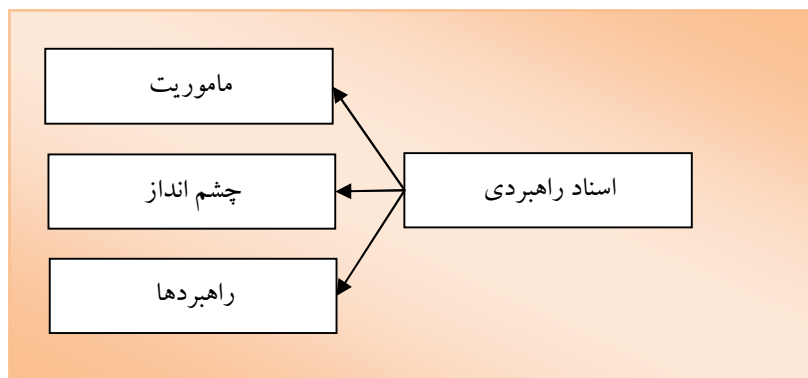
▪ مدل مفهومی تحقیق

برای انجام تحقیقات علمی و نظامند، چارچوبی علمی و نظری مورد نیاز است که اصطلاحاً مدل مفهومی نامیده می شود. چارچوب نظری یک الگوی مفهومی است که مبتنی است بر روابط تنوریک میان شماری از عواملی که در مورد مسائل مورد پژوهش با اهمیت تشخیص داده شده اند. این چهارچوب نظری با بررسی سوابق پژوهشی در قلمرو مساله به گونه ای منطقی جریان پیدا می کند.

در تحقیق کنونی اسناد راهبردی دانشگاه های اسلامی به عنوان منابع تحلیل محتوا مورد نظر قرار گرفتند. در الگوهای مدیریت استراتژیک دانشگاه ها، سه دسته از اسناد راهبردی شامل چشم انداز، مأموریت و راهبردها مورد تأکید قرار می گیرند که شرح آن ها (Thompson et al., 2005) عبارت است از:

- چشم انداز: چشم انداز سازمان یک تصویر کلی از مقصد سازمان و مبنای حرکت به سمت آن را ترسیم می کند و در نوشتن آن باید از نظرات همه ذی نفعان اصلی دانشگاه استفاده برد.
- مأموریت: در حالی که چشم انداز مقصد نهایی دانشگاه را مشخص می کند، مأموریت بیشتر به وضعیت فعلی دانشگاه توجه دارد.
- راهبردها: عبارت است از «تعیین هدف های بلند مدت یک سازمان و گزینش مجموعه اقدامات و تخصیص منابع لازم برای دستیابی به این اهداف».

در این تحقیق نیز این سه دسته از اسناد در دانشگاه های اسلامی به عنوان واحد تجزیه و تحلیل انتخاب شدند. بنابراین متغیرهای مورد بررسی در تحقیق کنونی به ترتیب شکل زیر می باشند.

شکل شماره ۱. مدل مفهومی تحقیق

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۱۰۱

▪ روش‌شناسی تحقیق

روش‌شناسی، کاربرد مجموعه‌ها یا ترکیبی از روش‌ها برای نیل به اهداف بالاتر و پیچیده‌تر می‌باشد (میرزایی اهرنجانی، ۱۳۸۶: ۱۰). هدف پژوهش حاضر شناسایی ابعاد الگوی مناسب برای توسعه خلاقیت و نوآوری در سیستم آموزشی دانشگاه‌های اسلامی است. از این رو در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مطالعه اسناد استراتژیک هشت دانشگاه اسلامی از روش تحلیل محتوا استفاده شد. تحلیل محتوا شامل هرگونه فن سیستماتیک و عینی برای استخراج ویژگی‌های پیام می‌باشد (Kidder & Judd, 1986: 306). تحلیل محتوا هنگامی به کار می‌رود که محقق می‌خواهد یک سند مکتوب را برای تعیین وقوع مقولات یا رخدادها و ویژه (مانند عبارات در یک نطق)، آیتم‌ها یا رفتارها تحلیل کند (Bordens & Abbott, 2002: 206). بدین ترتیب، اسناد استراتژیک دانشگاه‌هایی که عنوان "دانشگاه اسلامی" داشته‌اند، مورد تحلیل محتوا قرار گرفتند. اسامی دانشگاه‌های اسلامی مورد مطالعه عبارتند از: دانشگاه اسلامی غزه^۱، دانشگاه اسلامی روتردام^۲، دانشگاه اسلامی اوگاندا^۳، دانشگاه اسلامی علوم و فناوری جامو و کشمیر^۴، دانشگاه اسلامی بین‌المللی اسلام‌آباد^۵، دانشگاه اسلامی فناوری داکا^۶، دانشگاه اسلامی نیجر^۷، و دانشگاه اسلامی بین‌المللی مالزی^۸.

در روش تجزیه و تحلیل محتوا، روایی و اعتبار تحقیق بدین صورت تایید می‌شود که شخص تحلیلگر طی فرایندهای مشاهده، خواندن، تجزیه و تحلیل و توضیح پدیده‌های مورد بررسی به این اطمینان دست یابد که داده‌هایی را که از این روند ظهور می‌یابند مورد اعتماد هستند (Krippendorff, & Bock, 2007) که در این تحقیق این امر محقق گردیده و روایی و اعتبار تحقیق تایید شده است.

چشم‌اندازها و راهبردهایی که برای دستیابی به این چشم‌اندازها در پیش گرفته می‌شود می‌تواند به عنوان مبنای مناسبی برای درک وضعیت آموزش عالی در دانشگاه‌های اسلامی به کار رود. به علاوه مطالعه تطبیقی اسناد راهبردی و رسالت‌های دانشگاه‌های اسلامی، این فرصت را ایجاد می‌کند که ضمن آشنایی با مبانی منطقی آن‌ها، امکان انتخاب مجموعه‌ای مناسبتر از اهداف و راهبردها فراهم گردد.

1- IUG: The Islamic University of Gaza

2- IUR: The Islamic University of Rotterdam

3- IUU: The Islamic University of Uganda

4- IUST: The Islamic University of Science and Technology in the Jammu and Kashmir

5- IUI: International Islamic University of Islamabad

6- IUT: Islamic University of Technology at Dhaka, Bangladesh

7- IUN: Islamic University in Niger (officially the Oum Al-Qura University of Niger)

8- IIUM: International Islamic University Malaysia

▪ بحث و نتیجه گیری

چشم‌اندازها و اسناد راهبردی دانشگاه به عنوان ایده‌هایی هستند که درون دانشگاه‌ها به واقعیت تبدیل می‌شوند. مدیران و مسئولان دانشگاه‌ها، در هنگام تدوین این اسناد باید دقت کافی را در این زمینه داشته باشند که آنچه هم اکنون به عنوان افق دانشگاه تدوین و منتشر می‌گردد زمانی به واقعیتی اجتماعی بدل خواهد شد. تساهل آگاهانه یا ناخودآگاه در تدوین چشم‌انداز و سند راهبردی دانشگاه اسلامی، ممکن است مسائل و مشکلاتی را فراروی آن قرار دهد. از این رو، هنگام تدوین اسناد راهبردی دانشگاه‌ها، باید به دقت ساخت زبانی و الگوهای ساختاری مورد توصیه و تأکید آن‌ها، با رویکردی آینده‌پژوهانه مورد مذاقه قرار گیرد. در این مقاله از طریق تحلیل محتوای اسناد راهبردی هشت دانشگاه اسلامی در سراسر جهان، جایگاه خلاقیت و نوآوری در سندهای راهبردی آن‌ها بررسی شد که نتایج حاصل از این تحلیل در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱. نتایج حاصل از تحلیل محتوای اسناد راهبردی دانشگاه‌های اسلامی منتخب

دانشگاه‌های منتخب	کانون تمرکز اسناد راهبردی دانشگاه
IUG, IUR, IUT, IIUI	ارتقا کیفیت آموزشی، سطح دانش، رشته‌های تحصیلی و مهارت‌های تخصصی آمیخته با الگوی اسلامی
IUG, IIUI	سوق دادن تحقیقات علمی به سمت اجرا و کاربرد
IUT IUG, IUR,	مشارکت موثر در توسعه و پیشرفت جامعه مدرن آمیخته با الگوی اسلامی
IUG,IIUU,IUT,IUST	توسعه زیر ساخت فناوری در محیط‌های آموزشی
IUR, IUN	راه‌نما قرار دادن هویت اسلامی و تمدن خود کشورهای اسلامی برای کمک به بهبود کیفیت زندگی انسان و تمدن به منظور حفظ علم پیشرو و مترقی
IIUI IUR,	برقراری، حفظ و گسترش مداوم همکاری‌های بین دانشگاهی با نقاط مختلف جهان برای رسیدن به پیشرفت و یادگیری دانش اسلامی
IUU, IUT, IUST	تاکید بر مسئولیت اجتماعی در قبال جامعه از طریق گرامی داشتن ارزش‌های اصلی اسلام از طریق تربیت دانش‌آموختگان متناسب با اصول اسلامی
IUG, IUST, IIUI	تلاش برای ایجاد و حفظ محیط گفت‌وگو در میان تمام اقشار جامعه در سطوح محلی، منطقه‌ای و جهانی
IUST	تمرکز بر فراهم نمودن فرصت‌های شغلی برای دانشجویان و دانش‌آموختگان
IUR, IIUI	ایجاد بنیاد فکری و آموزشی برای توسعه مباحث اخلاقی، فکری، اجتماعی، اقتصادی و تکنولوژیک دنیای اسلام در چارچوب ارزش‌ها، آرمان‌ها، اصول و هنجارهای اسلام
IUG, IIUI	پرورش افراد ماهر برای اجرای موثر هنجارها و ارزش‌های اسلامی و مدیریت مؤسسات اسلامی در بخش‌های مختلف جامعه بطور خاص و جهان به طور کلی.
IIUI	سوق دادن دانشکده‌ها به سوی تعهد داشتن به فلسفه وجودی، چشم‌انداز و رسالت دانشگاه از یک سو و پاسخگو بودن به نیازهای موجود، صلاحیت حرفه‌ای و افزایش درک اسلامی از سوی دیگر

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۱۰۳

دانشگاه‌های منتخب	کانون تمرکز اسناد راهبردی دانشگاه
IUR, IUN	ترویج پژوهش علمی و بررسی مسائل اجتماعی در اندیشه اسلامی و درک رابطه آن با نیازهای زیست محیطی و دستیابی به همبستگی و برادری بین جوامع اسلامی
IUN	تبلیغ برای نوسازی میراث اسلامی در جهان اسلام و گسترش آن در سراسر جهان
IUI, IUM IUR,	ترکیب بهینه مباحث جهان بینی الهی با دانش امروزی در راستای تبدیل شدن به یک مرکز بین المللی پیشرو در آموزش برتر است که به دنبال احیای نقش پویا و مترقی امت مسلمان در همه شاخه‌های دانش و به نفع تمام بشریت است

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود، در اسناد راهبردی مورد مطالعه در پژوهش کنونی به نقش مهم و حیاتی خلاقیت و نوآوری توجه کافی و مناسب نشده است. این امر از نقاط ضعف اصلی موجود در سندهای راهبردی دانشگاه‌های اسلامی مورد بررسی به شمار می‌رود. چنانچه از دیدگاهی تطبیقی به مساله نگاه کنیم و سندهای راهبردی دانشگاه‌های برتر جهانی در رتبه‌بندی‌های معتبر را مورد بررسی قرار دهیم، بیشتر متوجه این نقطه ضعف اساسی خواهیم شد. برای مثال دانشگاه پنسیلوانیا^۱، ارائه خدمات به جامعه از طریق آموزش، پژوهش و فعالیت‌های خلاقانه را جزو اهداف راهبردی خود اعلام می‌نماید. همچنین چشم‌انداز دانشگاه میشیگان^۲، تلاش برای شناخته شدن به مثابه دانشگاهی است که ضمن پذیرش تنوع انسانی، آنرا ارج نهاد، و خلاقیت و بهره‌وری را میان همه دانشکده‌ها، کارکنان و دانشجویان، ترغیب و تقویت می‌کند. ترغیب پژوهش، خلاقیت، و ابتکار نیز جزو یکی از سه هدف اصلی دانشگاه کارنگی - ملون^۳ به شمار می‌رود. این تساهل در توجه به مفاهیم خلاقیت و نوآوری در سندهای راهبردی دانشگاه‌های اسلامی سطح جهان، در طول زمان می‌تواند تاثیراتی منفی بر نظام‌های آموزش عالی این کشورها بر جای بگذارد.

برای ارائه الگوی خلاقیت و نوآوری در دانشگاه اسلامی، به جای ارائه یک مدل خطی از نوآوری، اعمال آن و انتظار بازدهی فوری آن، باید مدلی برای نوآوری مورد اعمال قرار داد که بتواند تاثیرات مهمی را بصورت پایدار بر جامعه علمی و صنعتی کنونی داشته باشد و بتواند مشکلات اجتماع را به خوبی حل کند. این مدل می‌تواند در بلند مدت مزیت رقابتی بسیار مهمی را نصیب کشورها نماید (Rip, 2004: 157). با توجه به نتایج تحقیق کنونی، یک سند راهبردی نمونه و متمایز کننده " دانشگاه اسلامی " که مبین نظام رشد استعدادها در یک دانشگاه اسلامی بوده و بر اهمیت و نقش خلاقیت و نوآوری تاکید دارد باید شامل این ابعاد باشد:

1- Pennsylvania State University

2- University of Michigan

3- Carnegie Mellon University

- تأکید بر نوآوری و خلاقیت به عنوان مبانی شکوفایی جامعه اسلامی؛
  - ارزش‌گذاری به ایده‌های خلاقانه و توسعه رویه‌هایی برای تبدیل این ایده‌ها به نتایج عینی ارزشمند برای جامعه اسلامی؛
  - تأکید بر حفظ و احترام به حقوق فکری و معنوی پدیدآورندگان از طریق تدوین منشور حقوق مالکیت فکری؛
  - تقویت سیستم‌های مدیریت دانش و تأکید بر جامعه دانایی محور برای توسعه خردورزی در جامعه؛
  - تأکید بر کار تیمی و فرهنگ همکاری برای ایجاد هم‌افزایی بین اندیشمندان.
- این الگو برگرفته از تجربیات موجود در دانشگاه‌های معتبر سطح جهان است که می‌تواند در دانشگاه‌های اسلامی سطح جهان نیز پس از بومی‌سازی و متناسب‌سازی به کار گرفته شود. جامعه امروز بیش از هر زمان دیگری نیازمند چاره‌جویی توسط دانشگاه‌ها است و این بر عهده دانشگاه‌هاست که بتوانند در بهبود شرایط و کمک به جوامع بشری تلاش نمایند. دانشگاه از جامعه به وجود آمده است؛ اما اکنون حالت استقلال نسبی از جامعه دارد و در مورد خود و جامعه می‌اندیشد. نهاد دانشگاه در فکر تغییر جو خود و پرورش استعدادهایی است که به آن وارد می‌شوند. تردیدی نیست که پرورش افرادی دارای زمینه‌ی خلاقیت و نوآوری، جامعه را نیز به سمت نوآوری و شکوفایی توأم با ارزش‌های اسلامی سوق خواهد داد. رشد شخصی و اجتماعی انسان‌ها از طریق آموختن مستمر، از جمله هدف‌های اصلی ایجاد و رشد دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در جوامع اسلامی به شمار می‌رود. بنابراین در هنگام تدوین اسناد راهبردی دانشگاه‌های اسلامی بایستی به اهمیت خلاقیت و نوآوری در آنها توجه شود و متن و روح این اسناد بر مبنای این دو مفهوم طراحی شوند.
- همان‌طور که از محتوای مقاله بر می‌آید، موضوع خلاقیت و نوآوری لازمه حیات دانشگاه و استمرار بقاء، ماندگاری و تاثیرگذاری آن در دنیای رقابتی و پیچیده داخلی و بین‌المللی می‌باشد. در این شرایط اگر دانشگاه در جهت نوآوری و خلاقیت اقدام جدی انجام ندهد قطعاً با شکست روبرو خواهد گردید که این عامل سبب عقب ماندن سازمان و عدم انجام موفقیت آمیز مأموریت‌های سازمانی آن می‌گردد. بنابراین، برای جلوگیری از تبدیل دانشگاه‌ها به یک سازمان بسته و ایزوله، به خصوص دانشگاه‌های اسلامی، پیشنهاد می‌گردد که دانشگاه با به کارگیری فنون و تکنیک‌های لازم، روح خلاقیت و نوآوری را در کالبد خود بدمد و همواره در جهت خلاقیت و نوآوری گام برداشته و این امر مهم را به صورت فرهنگ سازمانی دانشگاه درآورد. با توجه به وضعیت کنونی دانشگاه‌های اسلامی در سطح جهان، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران فرصت بسیار خوبی در اختیار دارند تا بتوانند به عنوان پیشروان خلاقیت و نوآوری در میان دانشگاه‌های اسلامی سطح جهان مطرح شوند.

بررسی تطبیقی جایگاه خلاقیت و نوآوری در راهبردهای آموزشی دانشگاه‌های ... ♦ ۱۰۵

منابع

- آراسته، حمیدرضا؛ مهدی، سبحانی نژاد و رضا همایی (۱۳۸۷)؛ **وضعیت دانشگاه‌های شهر تهران در عصر جهانی شدن از دیدگاه دانشجویان**، پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ش ۵۰، صص. ۶۶-۴۷.
- باقریان، محمد (۱۳۸۲)؛ **چالش‌های اساسی توسعه و روندهای جهانی**، تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
- رضائیان، علی (۱۳۸۴)؛ **ایجاد و استقرار مدل چشم‌انداز سازمانی در پرتو چشم‌انداز نظام جمهوری اسلامی ایران**، کمال مدیریت، شماره ۸ و ۹: ۲۳-۵.
- زارعی، حسن (۱۳۷۳) ، **"خلاقیت و نوآوری"** ، مجله دانش مدیریت، شماره ۲۴.
- میرزایی اهرنجان، حسن (۱۳۸۶)؛ **"زمینه‌های روش شناختی تئوری سازمان"** سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- Albert, P., Gaynor, L. (2003). **National contexts, incubator families and trends in incubation—views from four countries.** *The 48th ICSB Conference Proceedings, Belfast.*
- Bordens, K.S., Abbott, B.B. (2002). **Research design and methods: a process Approach.** McGraw-HILL Higher Education.
- Chan, K.F. & Lau, Theresa (2005). **Assessing technology incubator programs in the science park: the good, the bad and the ugly.** *Technovation*, 25: 1215–1228.
- Furst-Bowe, J.A., & Bauer, R.A. (2007) **Application of the Baldrige Model for Innovation in Higher Education?** *New Directions For Higher Education*, No. 137, 5-14
- Fumi, K.; (2005), **"Constructing advantage in the knowledge society, roles of universities reconsidered: the case of Japan,"** *Higher education management and policy.* 17(1): 1-18.
- Golam, S (2002). **Globalization and the University Responsibilities**, IAUP Sydney.
- Guri-Rosenblit, S (2001). **Virtual Universities: Current Models and Future Trends,** *Higher education in Europe*, XXVI (4): 487-499.

- Kidder, Louise H. Judd, Charles M. (1986). **Research Methods in Social Relations**. CBS College Publishing.
- Krippendorff, K. & Bock, M, A. (2007) **The Content Analysis Reader Not for reproduction and citation without permission.**
- Lofsten, Hans & Lindelof, Peter (2005). **R&D networks and product innovation patterns academic and non-academic new technology-based firms on Science arks.** *Technovation*. 25: 1025–1037.
- Neuman, L.W.; (1991), “**Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approach,**” MA: Allyn and Bacon.
- Rinne, Risto. (2000), “**The globalization of education: Finnish education on the doorstep of the new millennium,**” *Education Review*, Vol. 52(2): 131- 142
- Scholte, J.A (2000). **Globalization: A Critical Introduction**, London, Macmillan.
- Schott, T (1997). **The Globalization of Science**, the Pursue Books Group publishing.
- Thompson, A.A., Strickland, A.J., & Gamble, J. (2005) **Crafting and executing strategy: the quest for competitive advantage: concepts and cases.** New York, N.Y.: McGraw-Hill/Irwin.
- Todd, L.; (2003), “**Issues and Methods in Comparative Politics,**” 2nd edition; Rout ledge.

